

19.00.05, 19.00.03 / M.I. Faerman; YAroslav. gos. un-t im. P.G. Demidova. – YAroslavl', 2007 – 24 s.

18. SHulakov A.V Formirovanie prognosticheskoy kompetencii u kursantov voennykh obrazovatel'nykh organizacij vysshego obrazovaniya v processe professional'noj podgotovki: avtoref. dis. kand. ped. nauk: spec. 13.00.08 – teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya / A.V. SHulakov – Novosibirsk, 2016 - 23s.

УДК 373.2. 091

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПІДГРУНТЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Шульга Л. М.

**старший викладач кафедри дошкільної освіти,
Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради,
lnshulga@ukr.net**

У статті розкрито психологічні особливості дошкільного дитинства як основи розвитку творчих здібностей дитини, висвітлено наукові погляди щодо розвитку творчої особистості дошкільника, охарактеризовано психічні властивості мислення, уяви, сприймання в дошкільному віці та визначено їх вплив на розвиток творчих здібностей дитини. Творчі здібності розглядаються як інтегративна властивість особистості, яка завдяки віковим особливостям - здатності до почуттєвого сприйняття, емоційної чуйності, співпереживання, фантазування, образного і асоціативного мислення, анімізму, синестезії - виводить розвиток психічних процесів - сприймання, відчуття, мислення, уяви на творчий рівень, і дозволяє досягти успіху у будь-якій діяльності.

Ключові слова: творчі здібності дошкільника, мислення, уява, сприймання, емоційна чуйність.

ШУЛЬГА Л.Н., ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье раскрыты психологические особенности дошкольного детства как основы развития творческих способностей ребенка, освещены научные взгляды на развитие творческой личности дошкольника, охарактеризованы психические особенности мышления, воображения,

восприятия в дошкольном возрасте и определено их влияние на развитие творческих способностей ребенка. Творческие способности рассматриваются как интегративное свойство личности, которое, благодаря возрастным особенностям - способности к чувственному восприятию, эмоциональной отзывчивости, сопереживанию, фантазированию, образному и ассоциативному мышлению, анимизму, синестезии - выводит развитие психических процессов на уровень успеха в любой деятельности.

Ключевые слова: творческие способности дошкольника, мышление, воображение, восприятие, эмоциональная отзывчивость.

SHULGA L.N., AGE FEATURES OF CREATIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

The article noted that the development of creative abilities is possible in any age, but the sensitive period for this, scientists believe preschool education through the development of certain mental functions (imagination, perception, thinking etc.) and explain the sensitivity of the psyche rapid growth and maturation" of the child's brain during this period. Based on the analysis of the scientific literature concluded that among the basic characteristics of preschool age, which influence the development of creative abilities of children specified perception, imagination, thinking, and preference is given to such features of early childhood as a high degree of activity of child activity in its contacts with reality, sensitivity and syncretism of perception. The article reveals the psychological characteristics of early childhood as the basis for the development of creative abilities of the child, illuminated by scientific perspectives on the development of creative personality of a preschooler, is characterized by psychological thinking, imagination, perception of preschool children and identifies their influence on the development of creative abilities of the child. Creativity is considered as an integrative property of the personality, which is due to the age peculiarities - the ability to sensory perception, emotional responsiveness, empathy, imagination, figurative and associative thinking, animism, and synesthesia - it shows the development of mental processes of perception, feeling, thinking, imagination, creativity level and allows you to achieve success in any activity.

Keywords: the creativity of the preschooler, thinking, imagination, perception, emotional responsiveness.

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство є важливим періодом розвитку дитини, протягом якого інтенсивно розвиваються всі психічні функції, відбувається розвиток потенційних можливостей і здібностей особистості. Це надає особливого значення дошкільному віку та освіті на

цьому етапі життя, завдання якої полягає у створенні бази для повноцінної життєдіяльності дитини, її самореалізації, спроможності до творчого самовираження протягом усього подальшого буття.

Актуальність проблеми розвитку творчої особистості в період дошкільного дитинства визначено Законом України «Про дошкільну освіту» і Базовим компонентом дошкільної освіти (далі БКДО), які передбачають утвердження емоційно – ціннісного ставлення до практичної та духовної діяльності людини, розвиток власних творчих здібностей. Так, в «Освітній лінії «Дитина у світі культури» БКДО передбачено розвиток творчих здібностей у дітей, формування у них почуття краси, ціннісного ставлення до змісту предметного світу та світу мистецтва, елементарних художньо-продуктивних навичок, самостійності і культури [1].

У психолого-педагогічних науках розвиток особистості дошкільника вивчається як соціокультурний феномен з потребою у духовно-творчій самореалізації і розвитку творчих здібностей, що надає значення розгляду проблеми в художньо-естетичному контексті. Досліджуваному питанню присвячена значна кількість робіт у галузях психології та педагогіки. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в працях В. Андреева, І. Беха, А. Богуш, Л. Виготського, Л. Венгера, Н. Ветлугіної, В. Давидова, О. Дронової, Дж. Гілфорда, Є. Ільїна, О. Жукової, О. Запорожця, В. Клименка, Т. Комарової, Т. Кудрявцева, О. Кульчицької, С. Лазарева, Н. Лейтеса, С. Ладивір, О. Матюшкина, О. Меліка-Пашаєва, В. Моляко, О. Музики, Т. Піроженко, В. Рибалко, В. Рогозіної, В. Роменця, І. Середи, Н. Сакуліної, Г. Сухорукової, В. Яковлева та інших розглядаються питання про особливості психічних процесів у дошкільному віці, які впливають на творчий розвиток: сприймання, мислення, уяви дитини. Проте, єдиного підходу до визначення проблеми розвитку творчих здібностей дошкільників серед науковців немає.

Мета статті - розкрити психологічні особливості дошкільного віку як підґрунтя розвитку творчих здібностей дитини.

Розвиток творчих здібностей можливий у будь-якому віці, проте чутливим періодом для цього науковці (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, Л. Венгер, В. Давидов, В. Дружинін, Т. Дуткевич, О. Запорожець, Н. Лейтес, Г. Люблінська, В. Моляко, О. Музика, Р. Павелків, М. Подд'яков, О. Усова, Г. Урунтаєва, Д. Ельконін та інші) вважають дошкільне дитинство завдяки розвитку певних психічних функцій (уяви, сприймання, мислення та ін.) і пояснюють чутливість психіки швидким зростанням і «дозріванням» мозку дитини у цей період. «Дозрівання» залежить як від різноманіття та

інтенсивності роботи вже існуючих структур, так і від того, наскільки середовищем стимулюється утворення нових властивостей та якостей.

На підставі аналізу наукових досліджень нами було зроблено висновок, що *творчі здібності* слід розглядати як *інтегративну властивість індивіда, яка формується на основі задатків у процесі його взаємодії з навколишнім середовищем і є результатом розвитку психічних процесів (сприйняття, відчуття, мислення, уяви, пам'яті) та умовою успішної життєдіяльності особистості* [2].

Проте, в науковців існують розбіжності щодо визначення сенситивних років дошкільного дитинства для розвитку творчих здібностей: В. Дружинін вважає, що творчість найяскравіше проявляється в період від 3 до 5 років, а в 6 років спостерігається спад [3]; В. Юркевич стверджує, що активний розвиток психічних процесів і проявлення 50% здібностей відбувається у дитини віком 4-х років, 70% у 6-річної дитини, і досягає майже 90% у 8-річної дитини [4].

Серед базових характеристик дошкільного віку, які впливають на розвиток творчих здібностей дітей науковці зазначають сприймання, уяву, мислення і надають перевагу таким особливостям дошкільного дитинства, як високий ступінь активності (гіперактивність) дитини в її діяльнісних контактах із реальністю, сенситивність (переважання чуттєвої сторони) і синкретизм (цілісність, нерозчленованість) сприйняття (О. Некрасова-Каратеєва) [5, с. 63].

На домінуючу роль сприймання в процесі психічного розвитку дітей дошкільного віку вказують дослідження Н. Ветлугіної, О. Запорожця, В. Інжестойкової, Н. Карпінської, В. Клименка, М. Коновальчук, О. Леонтєєва, Б. Неменського, Т. Рєпіної, Н. Сакуліної, Б. Теплової, Є. Фльоріної, Б. Яворського, П. Якобсон та ін., які вважають необхідною умовою творчої діяльності чуттєву сприйнятливність та емоційно-ціннісне ставлення дитини до світу і доводять доступність дитячому сприйманню художніх творів мистецтва.

На значну роль почуттів у сприйнятті вказують В. Клименко, М. Коновальчук, Б. Яворський, П. Якобсон: звертають увагу на залежність відчуттів як «величезного чуттєвого багатства дійсності» від установок сприйняття (П. Якобсон) [6, с. 8]; доводять, що накопичення вражень є першим етапом розвитку творчих здібностей і передуює прояву творчості в зорових, сенсомоторних, мовленнєвих напрямках (Б. Яворський) [7]; вважають впливом на розвиток творчого потенціалу дитини «народження» почуттів під час зустрічі з новизною і встановленні контакту між дитиною і предметом (В. Клименко) [8, с. 16]; доходять до висновку: чим багатший

чуттєвий досвід дитини, чим глибші її емоції і почуття, тим яскравіші образи уяви і гостріше бажання відтворити власні враження у творчій діяльності (М. Коновальчук) [9, с. 28]

Передумовою формування творчих здібностей сучасні зарубіжні і вітчизняні науковці (Н. Аніщенко, Н. Ветлугіна, В. Кузьменко, О. Мелік-Пашаєв, Б. Теплов, Б. Юсов та ін.) вважають художньо-естетичне сприймання: В. Кузьменко називає чуттєвість до сприймання прекрасного як єдності форми і змісту віковою особливістю дошкільників і зазначає, що сприйняття стає естетичним лише тоді, коли воно емоційно забарвлене і пов'язане з певним ставленням до нього [10]; Н. Аніщенко вбачає в художньому сприйнятті «взаємодію результатів перцептивних та інтелектуальних, репродуктивних і творчих психічних актів», завдяки яким воно здійснюється у формі відчуттів, уявлень, асоціативного мислення і є комплексною психічною діяльністю [11, с. 41]. На думку української вченої, художнє сприйняття дозволяє «регулювати характер та інтенсивність впливу творів мистецтва на особистість, розвивати її мотивацію спілкування з мистецтвом, художні потреби, смаки та інші компоненти естетичної свідомості, що органічно пов'язані зі сприйняттям» [11, с. 40].

Виходячи з вищезазначеного, віковими особливостями сприймання дітей дошкільного віку є: здатність до емоційної чутливості, уміння «входити» в уявну ситуацію, переживати і емоційно відгукуватися на красу в житті й мистецтві, емоційна щирість, конкретне образне мислення, пізнавальна активність, схильність до творчої діяльності, що слід ураховувати в розвитку творчих здібностей дошкільників.

Важливим психічним процесом, який впливає на розвиток творчих здібностей, науковці (Н. Ветлугіна, О. Запорожець, Д. Ельконін, Р. Казакова, Е. Клапаред, В. Котирло, С. Ладивір, Г. Люблінська, В. Мухіна, М. Подд'яков, Н. Сакуліна, Є. Фльоріна та ін.) вважають образне мислення і найсуттєвішими особливостями мислення дитини дошкільного віку називають: зв'язок перших узагальнень із дією – дитина мислить діючи; наочність – дитина мислить, спираючись на доступні факти з досвіду або спостережень; образність – діючи з образами подумки, дитина уявляє собі реальну дію з предметами та її результат.

У дошкільників переважає наочно-образний спосіб мислення, головною особливістю якого є опосередкований зв'язок розумової діяльності з навколишнім середовищем, який здійснюється за допомогою зорових, слухових і рухових образів. Як зазначав К. Ушинський, характеризуючи вікові особливості мислення дітей: «...дитя мислить формами, фарбами, звуками, почуванням взагалі...» [12, с. 266].

Специфіка художньо-образного мислення дошкільників виявляється в створених ними образах, що характеризуються емоційністю, неповторністю, яскравістю, асоціативністю, декоративністю, оригінальністю (О. Дьяченко, Є. Ігнат'єв, Г. Лабунська, В. Мухіна).

Психологічними передумовами художнього мислення В. Канащенкова вважає: багату творчу уяву; образну пам'ять; прагнення йти від задуму до втілення, від думки до дії; можливість дітей до трансдуктивного умовиводу, в тому числі й художнього; розуміння ідейно-сміслового змісту художніх творів; оволодіння смисловою стороною мови, емоційно-оцінною лексикою [13].

Значну увагу у визначенні впливу художньо-образного мислення на розвиток творчих здібностей дітей О. Дронова, О. Колотило, О. Пащенко приділяють асоціативності і зазначають, що завдяки зв'язку між відчуттями, уявленнями, думками, почуттями мислення стає гнучкішим і оригінальним.

Л. Виготський, Б. Галєєв, Л. Маловицька, Л. Маркс, М. Мерло-Понті, С. Рубінштейн, О. Сарнавська, К. Юнг вказують на результат взаємодії асоціацій - синестезію як на один із нових аспектів щодо відкриття творчого потенціалу й розвитку творчих здібностей особистості і вважають її шляхом збагачення чуттєвого світу людини. У наукових джерелах синестезія розглядається як властивість художнього мислення, яка дає змогу отримати своєрідне відчуття, створити оригінальний образ, поєднуючи результати чуттєвого пізнання зручним і вдосконаленим шляхом (О. Сарнавська); висловлюється думка, що всі люди живуть у світі синестезій, які відбуваються за участю підсвідомого і складаються із зорової, слухової і кінестетичної модальностей (Н. Оганєсян); вважається ознакою особливо розвиненої чутливості людини і даром культури, які посилюються завдяки системному впливу музики (Л. Маловицька).

Л. Масол зазначає, що синтез чуттєвої сфери дитини відбувається у процесі художньо-творчої діяльності, дитина «сприймає навколишнє середовище одночасно усією сенсорною пам'яттю: зором, слухом, нюхом, дотиком, смаком, які перетинаються образно і вербально, емоційно і практично» [14, с. 20]. Отже, наукові джерела доводять, що синестетичні здібності є елементом чуттєвого пізнання, результатом розширення можливостей творчого потенціалу особистості і умовою розвитку її творчих здібностей у процесі художньо-творчої діяльності.

Новоутворенням дошкільного віку психологи (Л. Виготський, О. Дьяченко, Ю. Полуянов) зазначають уяву і відносять її перші прояви до періоду раннього дитинства – 2,5-3 років, коли уява народжується в дії з предметом у наочно-ігровій діяльності (О. Леонт'єв), вирізняється

використанням предметного образу як основного засобу породження ідеї і відсутністю будь-якого планування (О. Дьяченко), має відтворювальний характер, характеризується мимовільністю і пасивністю (Д. Ельконін).

В. Давидов указує, що на розвиток уяви впливають розвиток мови та мовлення, поява задуму і ролі в грі, скороченість умовної дії, її відхід від наочної опори [15]. Особливістю образів уяви дітей молодшого дошкільного віку О. Дьяченко називає яскравість, емоційність, легкість появи і зміни і вважає одним із ефективних методів розвитку художньої уяви метод поєднання ігрових моментів із художньо-образною діяльністю [16].

В. Клименко зазначає, що у 5 років механізм уяви прокидається зі «сплячого» стану, дитина стає спроможною звільняти образи, почуття й думки від влади пам'яті над ними; перетворювати образи, почуття й думки про предмет у розумовому (внутрішньому) плані; порушувати життєву й дієву реальність [17, с. 29].

У дослідженні природи уяви Л. Виготський довів, що уява впливає на характер емоційного стану дитини, у творчості стає абсолютно необхідним моментом реалістичного мислення і розвивається поступово в міру набуття дитиною певного досвіду [18].

На своєрідний «реалізм» дитячої уяви вказують Д. Ельконін і О. Запорожець. Д. Ельконін припускає, що виникнення фантастичних образів викликається зіткненням реалістичної ідеї з обмеженими засобами її втілення, завдяки чому створюється необхідність доповнити відсутні елементи образами уяви [19, с. 16]. О. Запорожець вважає, що реалістичний підхід до казкової фантастики виробляється в дошкільнят у процесі виховання. В. Роменець проводить аналогію між малюнком і грою.

Віковою особливістю уяви дошкільників є здатність до анімізму (Е. Тейлор) або антропоморфізму (Ж. Піаже), що виражається в схильності дітей розглядати і оцінювати неживі предмети як живі і відповідно ставитися до них. М. Берзонські зазначає, що максимум анімістичних суджень припадає на п'ятирічних дітей.

Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що психологічні особливості дитини дошкільного віку є підґрунтям для розвитку в неї творчих здібностей, які варто розглядати як *інтегративну властивість, яка завдяки віковим особливостям - здатності до почуттєвого сприйняття, емоційної чуйності, співпереживання, фантазування, образного і асоціативного мислення, анімізму, синестезії - виводить розвиток психічних процесів (сприймання, відчуття, мислення, уяви) на творчий рівень і дозволяє досягти успіху у будь-якій діяльності.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – К.: МЦФЕР, 2012. – 26 с.
2. Шульга Л. М. Науково-понятійний апарат проблеми розвитку творчих здібностей дошкільників в образотворчій діяльності // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр./ Т. І. Сущенко (головн. ред.) та ін. – Запоріжжя : КПУ, 2016.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей – СПб :Издательство «Питер». 2000 – 368 с.
4. Юркевич В. С. Одарённый ребёнок: иллюзии и реальность, М., «Просвещение», 1996 г., с. 41.
5. Некрасова-Каратеева, О. Л. Детское творчество в музее: Учеб. пособие. — М.: Высш. шк., 2005. — 207 с. — (Образование через искусство).
6. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия. – М.: Издательство «Искусство»; 1964. – 85 с.
7. Яворский Б. Л. Статьи, воспоминания, переписка. Т. 1. - 2 - ое изд., испр. и доп. - М.: Сов. композитор, 1972. - 711 с.
8. Клименко В. Механізм творчості: Чи можна його розвивати? – К.:Шкільний світ, -2002 – 95 с.
9. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів : Система літературних завдань. — К. : Шкільний світ, 2010. — 120 с.
10. Кузьменко В. У. Естетична обдарованість дошкільника: теоретичні засади діагностичної роботи // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 8-9 (15-16). – С.114-115.
11. Аніщенко Н. В. Педагогічна інтерпретація поняття художнього сприйняття дітей дошкільного віку / Н. В. Аніщенко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 3 (10). – С.40-44.
12. Ушинський К. Д. Собр. соч. в 11т. Т.6. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1949. - 518 с.
13. Канащенкова В. В. К вопросу о психологических предпосылках развития художественного мышления детей старшего дошкольного возраста.// Вектор науки ТГУ. №1(8). 2012 С.168-171 [Електронний ресурс] Режим доступу: - http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media69595/051_kanasenkova.pdf. Дата звернення: 08.12.2015.
14. Масол Л. М. Методика навчання у початковій школі : [Посібник для вчителів] / ЛюМ.Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В. Руденко. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.

15. Давыдов В. В. Генезис и развитие личности в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1992, № 1-2. – С. 22 -33.
16. Дьяченко О. М. Воображение дошкольника. – М.: Знание. 1986. – 96 с.
17. Клименко В. Механізм творчості: Чи можна його розвивати? – К.:Шкільний світ, -2002 – 95 с.
18. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте : психологический очерк / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991.–93 с.
19. Ермолаева М. В. Практическая психология детского творчества. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2001. - 194 с.

REFERENCES

1. Bazovij komponent doskil'noї osviti / Naukovij kerivnik: A. M. Bogush // Vihovatel'-metodist doskil'nogo zakladu. – К.: MCFER, 2012. – 26 s.
2. Shul'ga L. M. Naukovo-ponjatijnij aparat problemi rozvitku tvorchih zdibnostej doskil'nikiv v obrazotvorchij dijal'nosti // Pedagogika formuvannja tvorchoї osobistosti u vishnij i zagal'noosvitnij shkolah: zb. nauk. pr./ T.I. Sushhenko (golovn. red.) ta in. – Zaporizhzhja : KPU, 2016.
3. Druzhinin V. N. Psihologija obshhijh sposobnostej – SPb :Izdatel'stvo «Piter». 2000 – 368 s.
4. Jurkevich V. S. Odarjonnyj rebjonok: illuzii i real'nost', М., «Prosveshhenie», 1996 g.,s.41.
5. Nekrasova-Karateeva, O. L. Detskoe tvorcestvo v muzee: Ucheb. posobie. — М.: Vyssh. shk., 2005. — 207 s.
6. Jakobson P. M. Psihologija hudozhestvennogo vosprijatija. – М.: Izdatel'stvo «Iskusstvo»; 1964. – 85 s.
7. Javorskij B. L. Stat'i, vospominanija, perepiska. T. 1. - 2 - oe izd., ispr. i dop. - М.: Sov. kompozitor, 1972. - 711 s.
8. Klimenko V. Mehanizm tvorchosti: Chi mozhna jogo rozvivati? – К.:Shkil'nij svit, - 2002–95 s.
9. Konoval'chuk M. Rozvitok tvorchosti molodshih shkoljariv : Cistema literaturnih zavdan'. — К. : Shkil'nij svit, 2010. — 120 s.
10. Kuz'menko V. U. Estetichna obdarovanist' doskil'nika: teoretichni zasadi diagnostichnoї roboti // Osvita ta rozvitok obdarovanoї osobistosti. – 2013. – № 8-9 (15-16). – S.114-115.
11. Anishhenko N. V. Pedagogichna interpretacija ponjattja hudozhn'ogo sprijnjattja ditej doskil'nogo viku / N.V. Anishhenko // Osvita ta rozvitok obdarovanoї osobistosti. – 2013. – № 3 (10). – S.40-44.
12. Ushins'kij K. D. Sobr. soch. v 11t. T.6. М.: Izd-vo APN RSFSR, 1949. - 518 s.

13. Kanashhenkova V. V. K voprosu o psihologicheskikh predposylkah razvitiya hudozhestvennogo myshlenija detej starshego doshkol'nogo vozrasta.// Vektor nauki TGU. №1(8). 2012 S.168-171 [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu: - http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media69595/051kanasenkova.pdf. Data zvernennja: 08.12.2015.
14. Masol L. M. Metodika navchannja u pochatkovij shkoli : [Posibnik dlja vchiteliv] / L. M. Masol, O.V. Gajdamaka, E.V. Belkina, O.V. Kalinichenko, I.V. Rudenko. – H. : Vesta : Vidavnictvo «Ranok», 2006. – 256 s.
15. Davydov V. V. Genesis i razvitie lichnosti v detskom vozraste // Voprosy psihologii. – 1992, № 1-2. – S. 22 -33.
16. D'jachenko O. M. Voobrazhenie doshkol'nika. – M.: Znanie. 1986. –96 s.
17. Klimenko V. Mehanizm tvorčnosti: Chi možna jogo rozvivati? – K.:Shkil'nij svit, -2002 – 95 s.
18. Vygotskij L. S. Voobrazhenie i tvorčestvo v detskom vozraste : psihologicheskij očerok / L. S. Vygotskij. – M. : Prosveshhenie, 1991. – 93 s.
19. Ermolaeva M. V. Praktičeskaja psihologija detskogo tvorčestva. - M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2001. - 194 s.